

זכרונות

מרדכי לבני

1. שורשים

משפחת אבי – ליבן – ישבה בפראג, בירתה של צ'כיה, זמן רב מאד. שם אבותי היה "מנקר", הוא הרי המקצוע של האיש המסיר את החלקים הטרפים אחרי שחיטת הבהמות. שם זה עדיין מופיע במצבות של סבי ושל דודי "מני" בבית העלמין החדש בפראג. סיפור משפחתי לא מתועד מספר, כי אבותינו גורשו מפראג עם כל יתר היהודים בזמן שלטונה של הקיסרית מריה טרזיה (1780-1717) והתיישבו בכפר ליבן הסמוך לעיר. אחרי מות הקיסרית הרשה בנה יוסף השני ליהודים לחזור לפראג ובהזדמנות זו ניתנו להם שמות גרמניים – במקרה זה "ליבן" על פי המקום ממנו באו. כפר זה הוא היום רובע של פראג. (חקירת הדבר בבית העלמין ברובע ליבן בלתי אפשרית, כי זה נהרס בעת השלטון הקומוניסטי). המשפחה הייתה חרדית ובילדותי אחת המשפחות המעטות כאלו בפראג. אילן הייחוסים הקיים מכיל כתאריך ראשון מתועד את שנת לידתו של סבה של סבתי ישעיהו ייטלס – 1810. סבי גבריאל ליבן – אשר נפטר לפני שנולדתי – היה יצרן כפפות.

אמי – לבית גרינבאום – הייתה מצאצאי משפחה חרדית דומה מאזור שוובך – פירט – נירנברג בבווריה שבגרמניה. אילן ייחוסיו זה תחילתו בשנת 1783, אך יש מסורת במשפחה המתחילה בשנת 1635 ועוד אחת, לפיה שורשי המשפחה הן אצל רש"י (1105-1040) בעיר טרויס שבצרפת. סבי אברהם גרינבאום היה בעל מפעל ליצור עלי-זהב. הוא היה אחד ממייסדי "אגודת ישראל" והיה פעיל גם בשטחים רבים אחרים בציבוריות היהודית. בהקשר זה הוא ביקר לפחות פעמיים בארץ ישראל. בנסיעתו האחרונה לארץ בשנת 1921 חלה מאד. היה מאושפז בבי"ח "שערי צדק" בירושלים, שבזמנו הוא היה ממקימיו. הוא נפטר ונקבר בהר הזיתים. צאצאיו מצאו את הקבר בשנת 1967 אחרי מלחמת ששת הימים. שני דורות אחריו ילדיו של אחי אברהם (שנקרא על שם אותו סב) – נינים שלו – נולדו באותו בית חולים, גם אותו רופא ואותה אחות עוד היו שם ואחר כך גם בני-נינים נולדו שם!

שני הזוגות של הסבים העתידיים שלי היו בערך בשנת 1918 לריפוי בעיירה מריינבאד בצ'כיה. לשדכן שם נודע כי לפרגאים יש בן רווק ולאילו מנירנברג בת לא נשואה ושידך את שתי המשפחות. פרופ. דר. אויגן (אליקים צבי) ליבן, אז בן 32, נשא ביום 22.11.1918 לאשתו את חנה "הנזי" גרינבאום בת ה-27, אשר עברה לגור לפראג.

להורי נולדו שלושה בנים: ארטור - אברהם בשנת 1922, רודולף "רודי" – גבריאל בשנת 1924 ואני מקס – מרדכי בשנת 1926. שני הראשונים נקראו כנהוג אצל יהודים בשמות הסבים שנפטרו. אני נקראתי מרדכי, כי נולדתי בסמוך לחג הפורים.

* * *

2. ילדות

כל משפחתי המורחבת הייתה חיה בעיר העתיקה של פראג – סבתא שלי ארנסטינה ("טינה") לבית ייטלס, שלושת בניה ובתה הנשואים וכל ילדי 4 המשפחות האלו, ס"ה 12 נכדים. בנוסף חיו שם גם שני אחים של סבתא, שבעה בני ובנות דוד והילדים של כל אלו. הייתה זו חמולה מכובדת אשר מנתה בילדותי כ-50 נפשות. כל אלו גרו במרחק הליכה של לא יותר מעשר דקות אחד מהשני – הסיבה לכך כמובן שכך היה אפשר להגיע ברגל בשבת ובחגים לבית הכנסת – כי לנסוע הרי אסור. "בית כנסת" במקרה זה מלה מוגזמת, כי למשפחה היה חדר תפילה פרטי המכונה "ליבן-שול". חוץ מבני משפחות ליבן וייטלס התפללו בו רק מעטים נוספים. המקום היה בדירה בבית החברה קדישא ברחוב יוסף – לפניו והיום שוב "הרחוב הרחב" (SIROKA ULICE). בשני חדרים של אותה דירה התגורר אח רווק של סבתא, ד"ר ברטהולד ייטלס.

כך נפגשו רוב הקרובים (ובעיקר הזכרים) פעמיים ביום לתפילה. בשבת בצהרים ביקרה הבת ושלוש הכלות עם ילדיהן אצל הסבתא. היא גרה בבית ישן שנקרא "ליד 3 הנוצות" בפינת הרחובות DLOUHA

ו- TYNSKA. (עד היום הבית נושא את השלט הצבעוני עם תמונת 3 הנוצות). בחורף כובדנו בקציץ בשר (אשר לא אהבתי), בקיץ בעוגת תות שדה. יותר מאוחר הצטרפו הגברים ובני הדוד הבוגרים, אשר בינתיים למדו שיעור גמרה בבהכ"נ ובאו לאסוף את משפחותיהם. סבתא זו הייתה דמות שהיום כבר לא רואים. תמיד לבושה באלגנטיות אך בבגדים מיושנים, עם כובע "קפוט" דמוי סירה לראשה (הכרתי רק עוד אישה אחת עם כובע כזה), כולה הדר ומעוררת כבוד. סיפור קצר אחד אודותיה: באחד הימים הגיעה עוזרת בית חדשה. סבתא שאלה אותה לשמה – התשובה הייתה: "רוזה". וסבתא אמרה: "אני אקרא לך אנא. אינני יכולה להתרגל לשם אחר – לכל העוזרות שלי קראתי אנא!"

כפי שאז היה נהוג לרוב, נולדתי בבית. בית זה – פינה אחרת של אותן הרחובות – גם הוא היה ישן. בית השימוש היה ממוקם מעבר למרפסת פתוחה, שבחורף שרר בה קור אימים. בתחילה היה בכל הדירה רק ברז אחד עם כיור מברזל יצוק. פעם בשבוע חיממו מים בסירים גדולים על הכיריים במטבח, שוקת עץ גדולה הושמה על שני שרפרפים ושם התרחצו כל בני המשפחה זה אחר זה. אחד מזיכרונותי הראשונים, אולי משנת 1932, היא הרכבת אמבטיה עם תנור-פחם לחימום המים בכך של חדר המיטות של הורי. וילון בד עם דוגמת שזיפים כחולים הפריד את הכוך מהחדר.

לתאורה היה גז, אשר הגיע בצינורות לכל בית ממפעל הגז העירוני, באמצע התקרה של כל חדר היה תלוי צינור עם "גר אUER", אותו הציתו עם חשכה ואשר בער באור חזק. שוב בתחילת שנות השלושים אני זוכר את התקנת החשמל בדירתנו. חוטים לבנים קלועים נמתחו על מבודדים מחרסינה על הקירות, גם המפסקים הסיבוביים וגם בתי המנורה היו עשויים חרסינה. נורות הליבון בשנים הראשונות היו בעלי חוט מפחם, לא מתכת, ונשרפו לעתים קרובות.

גם תאורת הרחובות הייתה על גז. בזיכרונותי הקדומים אני רואה עם רדת החשיכה איש עם מוט שבקצהו להבה קטנה, שהולך ברחובות. ליד כל פנס פתח בעזרת המוט ברז והדליק את הגז. בבוקר הוא חזר על הסיבוב כדי לסגור את הברזים. יותר מאוחר הופעלו הפנסים מרחוק על ידי שינוי לחץ הגז ולא היו עוד "אנשי הגז".

פראג של אותם הימים הייתה דו-לשונית: רוב האוכלוסייה היו צ'כים, מיעוט היה גרמני. היהודים היו מבחינה זו חלוקים – היו שידעו רק צ'כית ואחרים בעלי תרבות גרמנית. משפחתנו השתייכה לאחרונים. ידענו אומנם צ'כית – העוזרת, שרת הבית וזבנים בחנויות דברו לרוב רק צ'כית, אך ככלל דברנו גרמנית, גם הספרים והעיתון היומי (PRAGER TAGBLATT) היו בגרמנית. אבי היה מורה ליוונית, רומית ופילוסופיה בגימנסיה ריאלית ברחוב שטפן. אמי למדה רק מעט מאד צ'כית במשך שנותיה בפראג, רק הנחוץ ביותר.

מעבר לכך אבא היה גם פעיל בשטח המדעי וגם פרסם מחקרים ומאמרים. במסגרת הקהילה היהודית עסק בשטח התרבות ובעבודה סוציאלית. עזר ליהודים רבים, בעיקר לאלו שברחו ממזרח אירופה. מאוחר יותר היו אלו הפליטים מגרמניה הנאצית ומאוסטריה שסונפה לה. נהג להגיע לארוחת הצהרים בשעה אחת, אחר כך קרא כחצי שעה בעיתון ואז התחילה "קבלת הקהל" שלו – מבקשי העזרה, שלעתים המתינו כבר שעה או יותר בחדר הכניסה שלנו, נכנסו לחדרו אחד אחד. שם קבלו את עצתו וגם כסף או עזרה חומרית אחרת כגון תלושים לתמחוי היהודי וכד'.

היה – על פי עדות תלמידיו – מחנך מצוין וגם אהוד. איור מתוך חייו: תלמיד בכיתה י"ב שאל אותו: "זה שנים השתדלת להראות לנו את הטוב והחיובי ביותר של המחשבה והאידיאלים האנושיים. האם אתה מאמין שהשגת משהו?" ותשובתו: "אני מלמד כעת זה 25 שנים, כל שנה בממוצע 3 כיתות ובכל כיתה, נניח, 30 תלמידים. זה ביחד 2250 תלמידים. נניח כי חצי מהם לא הקשיבו לדברי כלל - זה משאיר כ-1100. מאלו, נגיד, חצי שכחו הכול אחרי חודש, מן השאר חצי שכחו הכול אחרי שנה ומהנותרים חצי שכחו הכול אחרי 10 שנים. נשארים יותר מ-100 מתלמידי, אשר קלטו משהו מן הרעיונות הנעלים, שטרחתי להעביר להם. אז אני הכפלתי את עצמי כפול 100 - זה לא השג קטן!"

אימא ביקרה בבית ספר לבנות ובמלחמת העולם הראשונה למדה בקורס לאחיות. היא גם עבדה בפועל במקצוע זה בבית חולים צבאי. בפראג היא עבדה "רק" במשק הבית – קניות, בשולים, תיקוני בגדים,

ניקיונות, סריגה ועוד. היא גם הייתה זו שדאגה לפרטים היום-יומיים של חינכנו, הכנת שיעורי הבית וכו'. בעבודתה המתמדת והשקטה היא יצרה את האווירה, שאפשרה לאבא לעסוק בענייניו ללא הפרעה. לעזרתה (עד לכיבוש הנאצי) הייתה עוזרת בית שהייתה גרה אצלנו ובתקופה שאנחנו, הילדים, היינו עוד קטנים הייתה גם אומנת.

אנחנו הילדים גדלנו בשתי השפות, אך בשפה הגרמנית שלטנו יותר טוב וזו הייתה גם שפת ההוראה של רוב שנות לימודי. בנוסף למדנו בערך מגיל 3 אצל רב לקרוא ולכתוב עברית (בהברה אשכנזית, לצורך תפילה – לא דיברנו אז עברית כשפה חיה). מאוחר יותר התווסף כתיב רש"י. במקביל ללימודים בבית הספר למדנו גם כל יום תורה, תלמוד ולימודי קודש אחרים.

עד לפירוקה של צ'כוסלובקיה במינכן בסתיו 1938 נהגנו לנסוע בכל קיץ לחופשה "לכפר". זה היה כך: לפני ביתנו עצרה משאית, הועמסו ארגזים ומזוודות וסלים עם סירים, מחבתות וכלי מטבח אחרים וכמובן גם דברי אוכל – כי רק כך היה מובטח לנו אוכל כשר. אימא התיישבה ליד הנהג, הילדים והעוזרת עם המטען. נסענו לכפר שהיה מרוחק כ- 20 או 30 ק"מ מפראג. שם שכרנו בית מאכר, אשר לתקופה זו עבר לגור עם משפחתו לאחד מבנייני המשק. אבא בחופשת הקיץ החליף את מנהל הגימנסיה והיה מגיע אלינו רק לסופי שבוע. בשבילנו, ילדים עירוניים, זו הייתה תמיד חוויה, נחל, צפרדעים, עזים ועוד דברים חדשים לנו מחיי הכפר. עבור אמה זה היה ודאי מאמץ גדול – גם שם הייתה צריכה לנהל את משק הבית, לבשל וכו', בתנאים הרבה פחות נוחים מאשר בפראג.

את 4 שנות הלימוד הראשונות שלי עשיתי בבית הספר היסודי הגרמני ברחוב MASNA. שני זיכרונות בולטים מתקופה זו: האחד, שהכומר הקתולי שלימד את הילדים הנוצריים לימודי דת חילק גם לנו, היהודים, בחדר המדרגות תמונות של קדושים שכמובן עבורי היו כתועבה – בחשאי השלכתי אותם כמה שיותר מהר לפסולת. הזיכרון השני הם שחקני התיאטרון הגרמניים, אשר בבית ספרנו לעתים קרובות דקלמו שירים ובלדות מאוצרות הספרות הגרמנית. ועד המשפחה המצומצם החליט, כי לפחות אחד במשפחה צריך לדעת צ'כית נכונה וכך נשלחתי לשנת הלימודים 1936-37 לכיתה החמישית של בית הספר היהודי ברחוב JACHYMOVA ששפת ההוראה בו הייתה צ'כית. אמנם העמקתי שם את ידיעותיי בצ'כית באופן משמעותי, אך ביתר המקצועות הייתי חלש מאד – לרוב לא הבנתי במה המדובר. אבל בית ספר ציוני זה השפיע רבות על השקפת העולם שלי.

אחר כך שתי כיתות בבית הספר הראלי הגרמני ברחוב MIKULANDSKA. בסתיו 1938 נכבש על פי "הסכם מינכן" אזור הסודטים על ידי הגרמנים וסלובקיה נפרדה מצ'כיה והפכה להיות מדינה פשיסטית גרורה של הנאצים. לבסוף ב- 15.3.1939 הנאצים כבשו את בוהמיה ומורביה וקראו לשטח זה "פרוטקטורט". בתקופה זו התחלנו להרגיש את האנטישמיות הגוברת, אשר עד אז הייתה מתחת לפני השטח – כעת הנאצים הגרמניים והפשיסטים הצ'כיים ליבו אותה יותר ויותר.

* * *

3. תחת שלטון הנאצים בפראג

ביוני 1939 נאסר על תלמידים יהודיים ללמוד בבתי ספר ממלכתיים. בשנת הלימודים הבאה הייתי שוב בבית הספר היהודי – כעת בכיתה ח'. שוב לא למדתי הרבה, אך רכשתי ידידים לא דתיים וכך נמשכתי לאט לתנועת נוער ציונית סוציאליסטית "המכבי הצעיר". אחרי שנת לימודים זו נאסר על ילדים יהודיים ללמוד בכלל וכך בגיל הבשל של 14 שנה סיימתי את לימודי הפורמליזם. גם אבא, כמו יתר המורים היהודיים, נושל ממשרתו ונעשה גמלאי בטרם עת.

בינתיים קרו סביבי דברים רבים. כל משפחת אימי הצליחה להימלט בעוד מועד מנירנברג – לארה"ב, אנגליה וארץ ישראל. (כמה מהם נסעו דרך פראג וכך היו לנו ידיעות שוטפות על הנעשה בגרמניה). היו גם יהודים מפראג שיצאו בזמן. אך ממשפחת סבתי בפראג וכל צאצאיה היה זה רק אחי ארטור-אברהם,

אשר עלה ארצה במרץ 1939, שבועיים אחרי הכיבוש הנאצי. אבא החליט נגד דעת אחיו לשלח את בנו. הוא נסע בחג הפסח ברכבת, אחרי שאבא התייעץ עם הדיין לגבי עבירה זו. כך אחי היה היחידי ששרד מן השואה, חוץ ממני.

אחרי שהנאצים כבשו את פראג אבא נעצר על ידם – כנראה היה ברשימה "שחורה" שלהם מפאת פעילותו הציבורית. אחרי מספר שבועות הוא חזר הביתה, רזה ועם כינים. לנו הילדים הוא לא סיפר דבר על תקופת מאסרו. בין היתר הוא נחקר גם על ידי אדולף אייכמן. הדוד "מני" (אחי אבא), אשר היה רופא וכבר במשך שנים פרסם על ניסויו לפיהם שחיטה כשרה של בהמות אינה פחות הומאנית מההמתה המקובלת אצל הגויים, נאסר גם הוא. נשלח למחנה הריכוז דאכאו, אחרי כשנה אשתו קבלה ידיעה משם, שהוא נפטר ביום 20.3.1942 "מדלקת מעיים", גופתו נשרפה במשרפה. "את האפר ניתן לקבל תמורת תשלום ממפקדת הגסטאפו (המשטרה החשאית) בפראג...". זה נעשה וכך דודי זה הוא היחידי מקרובי שנספו בשואה, שיש לו קבר ומצבה. אחרי מה שידוע לנו היום, לא קבור שם אפרו שלו...

* ראה הערה בסוף

גם אבא שקל הגירה. אחרי ניסיונות שווא רבים לקבל רשות כניסה לכל מיני ארצות, אחי אימי באנגליה הצליחו לשלוח לנו PERMIT עם שמות הורי, אחי רודי ושלי. רישיון כניסה זה היה מלווה בהזמנת אוניברסיטה אנגלית, שהציעה לאבא מקום עבודה בהוראה. ההורים היססו זמן רב – סבתא (אמו של אבא) בת ה-75 וכל אחיו של אבא ומשפחותיהם לא הייתה להם אפשרות להגר, הייתה הפנסייה שאבא שילם כבר שנים רבות, הרהיטים, אלפי הספרים... על שואה עוד לא דובר אז ואיש לא חזה את תוכניות הגרמנים לגבי היהודים. וביום 1.9.1939 פרצה מלחמת העולם השנייה וכל הגירה נעשתה לבלתי אפשרית.

לתקופת מה ילדים יהודיים אז התחילו ללמוד במחתרת. מאחר והיה אסור להיפגש בקבוצות גדולות יותר, נפגשנו תמיד 3 או 4 בדירה של אחד מאתנו ולמדנו מקצועות שונים – לעתים גם בעזרת מורים יהודיים. כל זה אורגן ע"י הקהילה היהודית, גם אבא היה פעיל במסגרת זו כיועץ חינוכי או מפקח. גם זה לא נמשך זמן רב. לקראת סוף שנת 1941 התחילו לצאת מפראג טרנספורטים, "הצוותים" של חוגי הלימוד התחלפו לעתים קרובות וכל הדבר התפרק לאט. בזמן ההוא כבר הייתי חבר פעיל בתנועת הנוער הציונית-סוציאליסטית האמורה – ללא ידיעת הורי, אשר ודאי היו אוסרים זאת עלי. במסגרת זו היינו נפגשים היכן שאפשר היה: ברובע סטרשניצה היה מגרש ספורט של האגודה היהודית "הגיבור", בו פגישות של נוער יהודי במסווה של משחקים עדיין היו אפשריות לזמן-מה. גם אחי רודי היה חבר ב-"מכבי הצעיר" והיה מדריך של קבוצת ילדים. כל עוד שזה היה מותר, ערכנו גם טיולים לפרברי העיר ולכפרים הסמוכים, לבסוף היינו נפגשים – וגם שיחקנו – בבית העלמין היהודי העתיק, המפורסם. תמיד דרבנו אותנו לקרוא. אך בתקופה ההיא זה הפך ליותר מאשר בידור או העברת זמן פנוי. קראנו הכול שיכולנו לשים את ידנו עליו – רומנים, סיפורים, פילוסופיה וכל דבר אחר. אחרי שביקור בבית ספר נאסר, אבא השיג לי מקום כשוליה בבית מלאכה (לא יהודי) לחשמלאות. בתחילה היה לו קצת מוזר ללכת ברחוב בלוי בנו הלבוש בבגדי עבודה כחולים – זה לא התאים למעמדו כאקדמאי. אך אחרי זמן לא רב התרגל לכך ואולי אפילו היה גאה בזה. אבל גם זה לא נמשך זמן רב – אחרי כחצי שנה היה אסור על יהודים גם לימוד מקצוע כשוליות. אז הקהילה היהודית פתחה קורסים להסבת מקצוע ושם למדתי במשך מספר חודשים חשמלאות, עד שגם זה נאסר. במשך זמן לא רב עבדתי גם בבית מלאכה של הקהילה לרצענות, בו היו מיצרים תיקים ותרמילים משמיכות וחומרים דומים עבור היוצאים בטרנספורטים. בינתיים ארגנו תנועות הנוער היהודיות - בשיתוף פעולה עם הקהילה – "שרות עזר". בנים ובנות ביקרו אצל הקרואים למשלוח ועזרו להם בהכנות. לעתים היו אלה אנשים מבוגרים מאד וגם חולים שאפילו לא ידעו להחליט מה מרכושם לארוז בכבודה המועטת שהנאצים הרשו לקחת לדרך – האם יותר חשוב לקחת תצלומי קרובים או אולי מוטב עוד חליפה חמה? אנחנו הצעירים בעלי הראיה הבלתי סנטימנטאלית לרוב יכולנו ליעץ להם. וביום ההתייצבות חזרנו אליהם ועזרנו להם לשאת את התרמילים.

כאשר הגיע כבר דואר ממכרים, קרובים וחברים מגטאות פולין ואחר כך גם מגטו טרזינשטדט והיו לנו כתובות, אנחנו, הנוער, שעדיין היינו בפראג, אספנו מזון ודברים חיוניים אחרים, לעתים קרובות גם בשוק "השחור", ושלחנו חבילות אל המגורשים. היו שהגיעו למענם (לפעמים קיבלנו אישורים על כך) – הרוב לא.

אבא בינתיים הועסק על ידי הקהילה באחד המחסנים, בהם אוחסן בפקודת הנאצים רכוש של יהודים שגורשו, אשר חולק אח"כ לגרמנים. תפקידו היה במחסן ספרים. שם הוא היה צריך, למשל, להכין 3.5 מטרים רצים של ספרים בכריכה אדומה, שהיו מיועדים לאיזשהו נאצי חשוב – תוכן הספרים לא היה חשוב כלל. מחסנים אלו היו בדרך כלל בבתי כנסת, אולמות ספורט יהודיים וכד', אשר רוקנו לצורך זה.

במשך כל אותו זמן הגרמנים הנהיגו את כל האיסורים וההוראות נגד היהודים הידועים כיום כבר היטב: כל סוגי רכוש נרשמו, חשבונות בנק נחסמו, היה צריך למסור את מקלטי הרדיו, זהב ודברי ערך אחרים, מכונות תפירה, מצלמות, אופניים, מגלשיים, בגדי צמר, פרוות ועוד רשימה ארוכה של חפצים נוספים, שהנאצים החרימו מהיהודים. אח"כ היה מותר ליהודים לגור רק עוד ברובע העתיק של העיר, לא פחות משני אנשים בכל חדר. אנחנו גרנו כבר מקודם באזור זה ומאחר ודירתנו הייתה "גדולה עלינו" נאלצנו להשכיר את אחד החדרים. על היהודים נאסר ללכת למקומות ציבוריים כגון מסעדות, בתי קפה (פרט לאחד שיוחד להם), בתי קולנוע, תיאטרונים, מוסיאונים, גנים ציבוריים וכו', כן היה אסור להימצא ברבעי העיר שלא יוחדו ליהודים. כדי לנסוע בתחבורה הציבורית היה צריך רישיון מיוחד וגם עם זה היו חייבים לנסוע למשל ברכבת החשמלית רק בקרון האחורי, בעמידה בלבד. בחנויות הונהגו שעות קניה מותרות ליהודים, אחרי הצהריים, כאשר בגלל החוסר ששרר בגלל המלחמה לרוב כבר כל הסחורה אזלה. לבסוף בא הטלאי הצהוב, מגן דוד מבוד, שהיו חייבים לתפור על הבגד החיצוני בצד שמאל של החזה. זה כמובן השלים את ההפרדה וההחרמה החברתית, הכלכלית והתרבותית של היהודים.

עמדתם של שכננו הצ'כיים התבטאה בצורות שונות – היו ביניהם משתפי פעולה אנטישמיים אשר שמחו על פעילות הנאצים. היו גם כאלה, אשר עזרו או לפחות ניסו לעזור. הרוב היה אדיש – היו להם דאגות רבות משלהם ורחמנותם לא הספיקה גם עוד ליהודים.

עם אחי אברהם התכתבנו עד פרוץ המלחמה באופן סדיר פעמים בשבוע, אחר כך לעתים רחוקות יותר דרך קרובים בארצות נאוטרליות, אשר העבירו את הדואר. לבסוף, עד שילוחנו לגטו טרזין, מדי פעם שורות ספורות, אשר הועברו על ידי הצלב האדום הבינלאומי. מכתבינו מתקופה זו נשתמרו אצלו – בגלל הצנזורה הם כוללים כמובן רק ידיעות מהמשפחה וקצת אחרות, מוצפנות.

כאמור מסוף 1941 יצאו מפראג משלוחי יהודים. הראשונים ישירות לפולניה, אחר כך לגטו טרזין. משם הרוב נשלחו הלאה לפולין, אך בהתחלה לא ידענו זאת. כיוון שאבא וחלקית גם אימא הועסקו על ידי הקהילה היהודית, נשארנו בפראג יותר זמן מכל קרובינו ומרוב היהודים האחרים.

* * *

4. גטו טרזין

העיירה טרזין (בגרמנית טרזיאנשטט) נבנתה בסוף המאה ה-18 כשישים קילומטרים צפונית מפראג כעיר מבצר. בקרבתה נמצא "המבצר הקטן". הנאצים בחרו במקום זה לריכוז היהודים, כי החומות והחפירים המקיפים את העיר מאפשרים לשמור עליה בנקל. בין ראשוני המשפחה הוגלתה לשם סבתא, אימא של אבא, אשר נפטרה שם באוגוסט 1942 בגיל 78, ממחלות, רעב ויגון. אחריה הגיעו לשם כל היתר ולבסוף גם אנחנו, ב-8.7.1943. הייתי אז בן 17. צווינו להתייצב עם כבודה שניתנת לנשיאה ביד במקום ריכוז בפראג – אולמות "יריד הרדיו" לשעבר, שהיו בנויים מעץ. על הרצפה היו שם מזרני קש – הלם חזק למדי בשביל כולנו, אשר עד אז גרנו בדירותינו.

אחרי יום נסענו ברכבת לגטו. מיד כשהגענו ארבעתנו הופרדנו – אבא היה בקסרקטין לגברים, אמה עם הנשים, אחי רודי ואני גרנו בבתי נוער נפרדים. שם היו חדרים בגודל של כ-3 על 4 מטרים עם דרגשי עץ בשלוש קומות ועליהם מזרונני קש. אני למשל גרתי עם עוד 11 נערים בני גילי בחדר כזה. בתי נוער אלו הוקמו על ידי הנהגת הגטו היהודית, אשר כך השיגה, שהנוער חי באווירה יותר טובה מאשר בין המבוגרים. כמובן היינו צריכים לעבוד. זמן מה הייתי בנגריה, תקופה קצרה עבדתי כחשמלאי, לפעמים בגן הירקות ואת רוב הזמן בהובלת חומרי בנין. עניין ההובלות דורש הסבר: אמצעי ההובלה היחידי בתוך הגטו היו עגלות חברה קדישא, אשר הובאו לטרזין מכל קהילות אירופה שחוסלו. כמובן לא היו סוסים, כי אם 10 – 12 גברים של קבוצת עבודה דחפו את העגלה. הכול בגטו הובל בעגלות אלו – זקנים, ילדים קטנים, לחם, חומרי בנין, גויות וכל היתר.

בין העבודות הראשונות בהן הועסקתי בקיץ 1943 הייתה הקמת צריפי עץ מחוץ לחומות הגטו. לא ידענו את מטרת הצריפים האלו, דבר שהביא כמובן להפרחת כל מיני שמועות. לבסוף בערב אחד הגיעה קבוצת ילדים גדולה – תוך עוצר חמור, כפי שתמיד היה בעת הגעת טרנספורטים. השמועה אמרה, כי הילדים מיועדים להחלפה בשוויץ. מן הגטו גויסו עבורם מדריכים ומטפלות מתנדבים, אשר אח"כ גרו עם הילדים בצריפים, בבידוד מוחלט. בין אלו היו כמה מחברי ומכירי. על אף הבידוד הגיעו קצת ידיעות מהם אלינו, חלקן מוזרות מאד עבורנו. הילדים הובאו מהעיר הפולנית ביאליסטוק והיו במצב גופני ובריאותי ירוד מאד. כאשר הוליכו אותם למקלחות, סרבו בתוקף וחזרו שוב ושוב על המילה "גז, גז...". מלוויהם מהגטו שכנעו אותם לבסוף כי אלה מקלחות באמת – ולא תאי גז, כפי שהילדים חששו, כנראה מניסיונם בפולין. בסופו של דבר הילדים עם המדריכים והמטפלות שולחו מטרזין. (רק אחרי המלחמה נודע לי, כי הם נסעו להשמדה – ולא לשוויץ).

אחרי כ-2 או 3 חדשים בגטו אחי ואני החלטנו לנסות ליצור להורינו תנאים קצת יותר נוחים. מצאנו מעין כניסה למרתף מלאה פסולת, אשר פינינו אחרי שעות העבודה בעזרת מריצה ואת חפירה שאולים. הצלחנו גם "לסחוב" עצים, מהם עשינו חלון, דלת, 2 מיטות ושולחן קטן. אחרי מספר שבועות "הדירה הפרטית" הייתה מוכנה. לאחר מעשה גם השגנו רישיון בניה והורינו יכלו לעבור לשם ולגור יחד. אחי ואני ביקרנו אצלם כמעט כל יום אחרי שעות העבודה, כדי לשתות אתם כוס תחליף-קפה. גם קרובים נוספים באו לעתים והמקום הפך למרכז המשפחה בגטו. אחד מבני דודי אף חגג שם את ארוסיו. כאנשים צעירים, עובדים, אחי ואני קיבלנו הקצבות מזון יותר גדולות מאשר זו שהורינו קיבלו ויכולנו לעזור להם במקצת.

בנוסף – הן אחי והן אני היינו במסגרת תנועת הנוער בקומונה, בה חולק לחבריה מזון נוסף. בעיקר חברים חולים קיבלו תוספות של לחם, סוכר וכד' מן המחסן במשותף. פה ברצוני עוד להוסיף, כי אבא בכל תקופת היותו בגטו אכל רק אוכל כשר – לא נגע בבשר והחליף את המעט שחולק תמורת לחם או מזון אחר. הוא לא ניסה להשפיע עלינו, הבנים, בעניין זה. יתכן ומצא לעצמו אמתלה, שאנחנו נאלצנו לעבוד עבודה גופנית קשה והיינו חייבים לאכול כל אשר היה. אולי גם ניחש, כי שנינו בעצם כבר לא היינו שומרי מצוות – אם כי השתדלנו להסתיר זאת מפני ההורים. כל אוירת הגטו הייתה מושפעת ממושג אחד: טרנספורטים. כל הזמן הגיעו משלוחים מארצות שונות – וכל הזמן יצאו שוב טרנספורטים, "מזרח" כפי שידענו. הרוב הגדול של אסירי הגטו לא ידע דבר על "הפתרון הסופי" – מחנות ההשמדה בפולין ובמקומות אחרים, ה- "אינזצגרופן" וכו'. על פי השמועות החיים "במזרח" היו קשים ביותר, עם רעב, מחלות ועבודת פרך – אך זה היה הכול, אשר ידענו. הנאצים הצליחו במשך זמן רב מאד להסתיר את האמת. הרי איור אופייני לחוסר הידיעה והתמימות שלנו: לפני יציאת טרנספורטים נדברנו עם חברי תנועה יוצאים, שאלו יודיעו לנו ככל האפשר על מה שקורה שם באמת וגם קבענו כמה שיטות להצפנת הידיעות האלו מפני הצנזור הגרמני. וכך קיבלנו באחד הימים גלוית דואר מאחד מחברינו, אשר זמן קצר לפני זה נשלח מן הגטו. הגלויה הייתה כתובה כמובן בגרמנית, באותיות דפוס, וכללה את 25 המילים המותרות מטעם הנאצים. כמקום המשלוח היה רשום "מחנה עבודה בירקנאו" – מעולם לא שמענו לפני זה על מקום בשם זה. חברינו רודי רוזן, שאת כתב ידו הכרנו, כתב דברים סתם כגון: אני ביחד עם חברים אלו ואלו, אנחנו עובדים, וכו' וכו' וחתם: "רודי נמות". המילה "נמות" הייתה כתובה גם היא באותיות לועזיות, כשם משפחה. רבים מאתנו, חברי תנועת הנוער, ידענו אז כבר עברית. אני זוכר כאשר קבוצת חברים ישבנו בעליית הגג והגלויה הועברה מיד ליד וניסינו לפענח אותה. ומסקנתנו: התנאים באותו "בירקנאו" כנראה קשים מאד, רודי רוזן אולי חולה מאד ומדופרס ומכאן

הידיעה המוצפנת הפסימית שלו. זמן לא רב אחר כך הגיעה ממנו עוד גלויה מאותו מקום. בזו הוא כתב כמה מן האותיות באלכסון הפוך מיתר האותיות. אותיות אלו ברצף העלו את המילה הגרמנית GASTOD (מוות בגז). המחזה המתואר מעלה חוזר על עצמו, אנחנו יושבים ומנסים לפתור את משמעות המילה. וההסבר שלנו: רודי רוזן עובד אולי במפעל לייצור גזים רעילים ומתאונות עבודה מתים מדי פעם עובדים. איש מאתנו לא העלה על קצה דעתו, שיכולים להיות שם תאי גז, בהם ממיתים אנשים באופן המוני, כבסרט נע, בכוונה תחילה... (הערת שוליים: רודי רוזן שרד).

התנאים בגטו טרזין היו קשים מאד, אפילו בהשוואה עם רמת חיינו הירודה בפראג בשנים האחרונות. היו פשפשים ופרעושים ותנאי ההיגיינה היו גרועים מאד. אך היו הבדלים: הכי קשה היה מצבם של קשישים ללא משפחה. אלו קיבלו מנות אוכל זעומות וגם לא הייתה להם אפשרות להשיג מזון נוסף כלשהו. הם סבלו כמובן מכל מיני מחלות ומתנאי החיים הקשים – לא היה להם כוח לעמוד בתור, לעשות עסקות חליפין וכד'. ולכל זה התווספה בדידותם. בשכבת אוכלוסייה זו גם הייתה התמותה הגבוהה ביותר. הם היו עוד הרבה יותר רעבים מכל היתר. מצבם של אנשים צעירים יותר בגיל העבודה היה יותר טוב. הכי טוב היה גורלם של עובדים שעיסוקם היה קשור במזון – טבחים, אופים, מובילי תפוחי אדמה ומזון אחר וכן של עובדים בחקלאות ובגני הירק. בין שתי קצוות אלו היו עוד בעלי מלאכה למיניהם, אשר יכלו למכור את מיומנותם תמורת אוכל.

אנחנו, חברי תנועות הנוער הציוניות (אשר לגבי הנאצים היו כמובן בלתי-לגליות) ארגנו, אחרי שעות העבודה, פעילויות שונות, כדי לנצל את זמננו גם בתנאי הגטו הקשים באופן כמה שיותר חיובי. היו לימודי עברית, קראנו הרבה ואח"כ שוחחנו והתווכחנו על הספרים, בצורה צנועה אף נערכו משחקים ותחרויות ספורט. אחת הפעילויות החיוביות מאד היה מפעל "היד התומכת": בדרך כלל שני חברים צעירים ביקרו קשישים וחולים, על מנת לעזור להם – בכיבוד המגורים, בניעור כלי המיטה ובכל מיני סידורים ועבודות, לפעמים אפילו "רק" כדי לעשות להם חברה. בשנת 1944 הייתי אחד מרבים, אשר הועסקו על ידי הנאצים ב-"פרויקט הייפוי". כדי לסתור שמועות בארצות המערב ובעיקר בארצות הניטרליות על יחס גרוע ליהודים מצד הגרמנים, הגטו "יופה". קירות סוידו, הצפיפות בבתי המגורים הופחתה (על ידי משלוחים לפולין...), הוקמו מגרשי משחקים לילדים, בית קפה, בנק, חנויות וכד'. משלחת של הצלב האדום הבינלאומי בביקורה בגטו אמנם רומתה ע"י "גטו של פוטיומקין" זה. איש מאסירי הגטו ששוחחו עם חברי המשלחת לא העז לגלות את האמת – הרי לא ידענו מי מן המבקרים הוא נאצי בבגדים אזרחיים ומי שוויצרי או שוודי.

בגטו היו אפשרויות רבות לחיי תרבות – הרצאות, הצגות, קונצרטים וכו'. גם אבא שלנו הרצה במקצועותיו. אני אישית השתתפתי מעט מאד באירועי תרבות אלו – נדמה לי כי לא מצאתי זמן לכך. הייתה לי חברה, אתה ביליתי זמן רב – טיולים עם שיחות ארוכות על ספרים, צינות, סוציאליזם, תנועת נוער, קיבוץ ואלפי נושאים אחרים אשר העסיקו אותנו. על אף התנאים התת-אנושיים – הרי היינו אנשים צעירים, בנים ובנות התאהבו, היה אפילו הומור וגם על הרעב והמחסור עשו בדיחות.

אך לבסוף רובנו הוגלינו בטרנספורטים. אחי רודי ואני היינו בטרנספורט הראשון מבין עשרה, אשר נשלחו בסתיו 1944 לאושוויץ-בירקנאו. נסענו ב-28.9.1944 ברכבת, בקרונות-משא – כ-2500 גברים (מאלו שרדו כ-370). הקרונות היו נעולים, רק למעלה היו שני חלונות זעירים. בתא נפרד המיועד ככלל למפעיל המעצורים נסעו שומרי ה-אס-אס שלוו אותנו. בדרך לפעמים שמענו יריות – אנשי ה-אס-אס ירו באסירים, אשר הצליחו איכשהו לקפוץ מהקרון. כיוון שהייתי אחד הזריזים והקלים בינינו, הרימו אותי מדי פעם על כתפיים כדי לצפות החוצה. כך ראיתי לעתים שלט עם שם של תחנת רכבת או מקום או סימן אחר ותמיד נמצא בקרון מישהו שידע את האזור. בצורה זו יכולנו לעקוב בערך אחרי המסלול בו הובלנו – נסענו קודם צפונה ואחר כך מזרחה, בכוון סילזיה. הרכבת עצרה תכופות, אוכל היה לנו רק המעט שהבאנו אתנו מן הגטו, שתייה לא הייתה.

5. אושוויץ - בירקנאו

אחרי נסיעה ארוכה מאד הרכבת עצרה סופית. היה ערב. דלתות הקרון נפתחו מבחוץ וצרחו לעומתנו פקודות: "כולם לצאת, מהר, מהר, השאירו את כל התרמילים בקרון, תקבלו אותם אחר כך!" התמונה שנתגלתה לעינינו הייתה כחלום בלהות: ברקע 4 ארובות גדולות, מהם עלו להבות ארוכות ועשן סמיך, שגם הרגשנו בו בכל מקום. לפנייהם שורות ארוכות של צריפים נמוכים, לפנייהם גדר תיל כפולה. ראינו כי התיל היה קבוע על מבודדים מחרסינה ומזה הסקנו כי הגדר טעונה חשמל. במרחקים קצובים היו בגדר מגדלי שמירה, עליהם ראינו ברק של נשק שבידי השומרים וגם זרקורים שסובבו בכל הכוונים, ובין המגדלים הגדר הייתה מוארת בפנסי חשמל רבים. לפני הגדר הייתה שרשרת של אנשי אס-אס עם נשק, חלקם עם כלבים. ועוד יותר קרוב אלינו שורה צפופה של גברים במדים עם פסים, שצעקו לעבריינו בגרמנית עילגת. עד אז מעולם לא ראינו מדי אסירים ואנחנו לבשנו עדיין את בגדינו מהבית. מי שלא קפץ מספיק מהר מן הקרון הכו אותו באלות. לבסוף עמדנו לאורך פסי הרכבת, בין הקרונות לבין האסירים במדים המפוספסים והלכנו קדימה. לאט לחצו עלינו מן הצדדים כך שבצורת משפך הגענו למצב של טור עורפי. לפנינו במה מורמת, עליה עמדו כמה אנשי אס-אס ומעליהם זרקורים חזקים. היה אסור לדבר.

פתאום קרב אלי אחד האסירים "המפוספסים" – לא הכרתי אותו – ולחש לאוזני בגרמנית "עשה את עצמך יותר מבוגר!" לפני היו רק עוד כעשרה אנשים עד לבמה. שקלתי במהירות – אם אותו אסיר למרות האיסור בדיבור הסתכן כדי ללחוש לי את העצה, הריהי ודאי חשובה מאד. כאשר הגעתי אל הבמה ראיתי כי במרכז עומד קצין אס-אס נאה מאד (יותר מאוחר הוסבר לי כי זה היה הרופא הידוע לשמצה דר' מנגלה), במדים מהודרים ובמגפיים מצוחצחות. אחד מאנשי ה-אס-אס שליידו שאל אותי "בן כמה?" ואני השתדלתי לעשות את עצמי כמה שגבוה ורחב ועניתי בקול רם ובטון צבאי: "21". (הייתי בן 18, צנום ונמוך קומה). "בריא?" הייתה השאלה הבאה ועניתי "כן". מנגלה הצביע בכפפות שהחזיק בידו לצדו הימני ואני הלכתי לשם, עמדה שם כבר קבוצת קודמי. גם אחי בא אחרי. אחרים נשלחו לכוון הנגדי – לא ידענו את ההבדל. כאשר קבוצתנו מנתה כ- 30 איש, הובלנו בליווי שני אנשי אס-אס בין גדרות התיל לעבר המחנה. אחרי כ- 150 מטרים צוו עלינו לעצור. "מי שיש לו דברי ערך – שעון, טבעת, כסף וכד' ימסור אותם מיד, אחרת יילקחו ממנו אחר כך בכוח" אמר אחד השומרים. לאחי ולי לא היה דבר, אך אחרים מסרו את דברי הערך שלהם. זו הייתה כנראה עסקה פרטית קטנה של אנשי ה-אס-אס. אחד האסירים העז לשאול, לאן הלכו חברינו, אשר נשלחו לצד השני. "אלו הולכים למחנה לעבודות קלות" הייתה התשובה. כך עברנו את ה-"סלקציה" הראשונה שלנו, מבלי לדעת את זה.

הובילו אותנו לאולם גדול, עליו היה שלט "חיתוי". על הקירות סביב היו ווים ממוספרים. איש אס-אס שעמד על במה קטנה צווה עלינו: "אתם הולכים עכשיו להתקלח, תלו את הכול פרט לנעלים וחגורות המכנסיים על הווים וזכרו את המספר. הבגדים יחוטאו ואתם תמצאו אותם שוב אחרי המקלחת". וכאן שוב קטע הממחיש את תמימותנו וחוסר הידיעה שלנו: תמיד חונכנו לשאת אתנו תעודת זהויה. אם נשאיר את התעודות בבגדים – כך חשבנו – הן תיזקנה בחיתוי, מה לעשות? החלטתי לשאול. משטר מחנה הריכוז אז עוד לא כל כך נקלט אצלי ועוד לא פחדתי כל כך מאנשי ה-אס-אס, כפי שלמדנו בהמשך. צעדתי אפוא ערום כביום הוולדי לעבר איש ה-אס-אס, עמדתי דום עם הידיים בתפרים של מכנסי אשר לא היו עלי ושאלתי: האם להשאיר את תעודות הזיהוי בבגדים או לקחת אתנו למקלחת?" האיש חיך במין לעג מוזר וענה: "להשאיר בבגדים". עשיתי "לאחור פנה!" והתעודות נשארו שם. כמובן יותר לא ראינו לא את התעודות ולא את הבגדים.

אחר כך אסירים "ותיקים" גזזו את שערות כל גופינו ושפכו עלינו חומר מחטא חריף. עברנו מקלחת חמה וקרה, קיבלנו כל אחד תחתונים, שלי היו תפורים מטלית, וכמה פריטי ביגוד משומשים. לבסוף מצאנו את עצמנו עם עלות השחר, לחים ורועדים מקור, בחוץ. בגלל גזיזת השער והבגדים המשונים השתנינו כל כך, שבתחילה לא הכרנו זה את זה והתחלנו לצחוק.

אחר כך הוליכו קבוצה מאתנו בלוי קאפו דרך מחנה הצריפים, עד שנעצרנו בפתחו של צריף ועמדנו בתור. משהו היה צריך לקרות שם – חלוקה לצריפים או לעבודה או קבלת כלי אוכל, אינני זוכר מה. סביבנו הכול שטוח, רואים רק צריפים, האדמה הרטובה הבוצית, הגדר המוארת עם מגדלי השמירה והארובות, מהן עולות להבות ועשן. ובכל מקום הסרחון החודר. פתאום ראיתי בדרך הבוצית בין הצריפים

נער בבגדי אסירים והכרתי אותו עוד מרחוק. היה זה קרוב משפחה מרוחק שלנו, אז כבן 16, אשר נשלח מגטו טרזין עם הוריו כשנה לפני כן. (אביו, דר. שמעון אדלר, היה בפראג מורה לדת היהודית, היה שמנמן והרכיב משקפיים ונראה לי, שבכל חייו לא עשה שום עבודה גופנית. אמו הייתה נמוכה וצנומה, גם היא ממושקפת ולא בדיוק דמות אתלטית.) כאשר הבחור התקרב אלינו, קראתי לו – על אף איסור הדיבור – בשם החיבה שלו "וולפי". הוא זרק את ראשו בכווננו, הכיר אותנו ואת אחי וניגש אלינו. סיפר לנו כי בתפקידו כנער שליח ("פיפל" בעגת המחנה) הוא חייב לסדר דבר-מה ויחזור אלינו. הוא אמר עוד, שנשאר באותו מקום, כדי שאמנם יוכל למצוא אותנו. התגנבנו בתוך התור שעמדנו בו לאט לאחור, כדי שלא נגיע אל הצריף לפני שיחזור. הוא אמנם חזר אחרי זמן-מה ולקח אותנו הצידה לשיחה. (הקאפו שלנו הרשה זאת – הם הרי היו עמיתים כבעלי תפקידים במחנה). שאלתי אותו על שלום אביו ובתשובה הוא הצביע באצבעו בכוון הארובות ואמר "הוא שם". "ואימא?" הוספתי לשאול – "היא גם" הוא ענה. זה לא היה סביר בעיני. ידענו שאנחנו בסילזיה (ועוד בבית הספר למדנו שזהו אזור מכרות פחם וברזל ותעשיית פלדה) והנחנו כי הארובות שייכות לכבשני היתוך. "הוריי עובדים במפעל הפלדה?" שאלתי אותו בחוסר אימון כי לא יכולתי לתאר לעצמי מה הם יוכלו לעשות שם. "על איזה מפעל פלדה אתה מדבר" הוא חזר בשאלה, "האם אינכם יודעים איפה אנחנו נמצאים?" – וכך שמענו לראשונה את המילה "אושוויץ" ומה פירושה. הוריו נשלחו מיד עם הגעתם, ב-"סלקציה" הראשונה, לתאי הגז ונשרפו במשרפה. זה היה פשר תשובתו... וכך גם התברר לנו פתאום, שחברינו, אשר הגיעו יחד אתנו בערב הקודם וב-"סלקציה" נשלחו "למחנה לעבודות קלות", אינם עוד בין החיים.

וולפי השכיל אותנו לגבי החיים והמשטר במחנה ריכוז. הוא יעץ לנו דבר אחד: לעזוב את אושוויץ כמה שיותר מהר, כי כאן איש לא ישרוד – במקום אחר יש אולי סיכוי כלשהו. כמובן כוונתו לא הייתה שנברח מעל לגדרות, בכך לא הצליח כמעט איש. אך הוא סיפר, כי מדי פעם נשלחות מאושוויץ קבוצות לעבודות מחוץ למחנה ושנשתדל להצטרף ליחידה כזו. (הערת שוליים: וולפי שרד).

היינו כ- 10 ימים באושוויץ-בירקנאו. בזמן זה הכרנו את המציאות הגסה והאלימה חסרת התקווה, את ההיררכיה והמשטר של מחנות הריכוז – כי גטו טרזין לא היה כזה. מוקדם מאד, עוד בחשכת הלילה, העירו אותנו, ניתן לנו רק זמן קצר מאד בכדי ללכת למחראות המסריחות והמזוהמות, לשטוף מעט את הפנים והידיים (כמובן במים קרים כקרח) ולשתות מעט תחליף קפה שהובא מן המטבח המרכזי. אחר כך התחיל מסדר הנוכחות. עמדנו לפני הצריף ("בלוק" בלשון המחנה) שלנו שורות, שורות והקאפואים ו-"זקני הבלוק" ספרו אותנו ואחר כך דווחו את התוצאה לאנשי ה-אס-אס. אם המספר לא התאים – ומסיבות שונות כמעט אף פעם לא התאים – הספירה התחילה מחדש, ושוב ושוב. כך עמדנו במשך שעות ארוכות קופאים מקור ורטובים בכפור. שוב ושוב התעלפו אסירים שכוחם אזל. בצהרים קיבלנו מרק שהיה כמעט בלתי אכיל, עשוי ממיני צמחים וסלק בהמות, בערב כל אסיר קיבל שמינית ככר לחם וקצת ריבה, מרגרינה או סוכר.

עבדנו בעבודות שונות בתוך המחנה – חפירות, פיזור חצץ בדרכים וכד', אך היו גם ימים בהם צונו לעשות "מבצעים" מיותרים לחלוטין כגון לשאת לבנים מקצה אחד של המחנה לקצה אחר – ואחר כך חזרה. בזמן העבודה פיקחו עלינו קאפואים. חלק מאלו היו גסים ואלימים מאד וכנראה נהנו להרביץ לנו באלות או בחתיכות כבל. ובכל מקום התנדדו "מוזלמנים" – אסירים כחושים, אשר כבר נואשו מכל תקווה ורק עוד המתינו למותם. וגויות רבות, בדרכים ולפני הצריפים וגם כאלו, אשר רצו אל גדרות התיל המחושמלים וכך אבדו את עצמם לדעת. ובכל מקום ותמיד הסרחון החודרני מן המשרפות. שלוש פעמים באותה תקופה עברנו שוב "סלקציות": רצנו ערומים בפני הרופאים. אלו שלחו אסירים, אשר היו לכאורה חולים או נחלשים להשמדה בתאי הגז. ובשעות הביניים היינו צריכים לתרגל לעתים קרובות, להסיר ושוב לחבוש את הכובעים ביחד, לפי פקודות.

הצלחתי לשוחח עם מכר מפראג, דר' אוטו הלר, ע"י צעקות מעבר לגדרות, כי הוא היה במחנה שכן. דר' הלר היה רופא ואביה של חברתי. הוא סיפר לי כי אשתו ובתו עובדות כחובשות.

בכל בוקר בעת המסדר ניסינו להודע אם אולי נשלחת קבוצת עובדים לעבודה אל מחוץ לאושוויץ. סוף סוף, אחרי כ- 10 ימים, ראינו כי לפני הצריף השכן חילקו לכל אסיר שמיכה, ככר לחם ומעט מצרכי מזון אחרים – סימן בטוח לכך, שהם מיועדים לנסוע. אחי, שני חברים ואני נדברנו וכאשר היינו בטוחים כי שום קאפו או איש אס-אס לא רואה אותנו, עברנו בהתגנבות יחידים למסדר השכן. כמובן מספר הנוכחים לא התאים, מנו אותנו שוב ושוב. לבסוף הוליתו אותנו אל פסי הרכבת. שם עלינו שוב על קרונות המשא

הידועים, אלו ננעלו – ונסענו. שוב יכולנו לעקוב בערך אחרי מסלול נסיעתנו – דרך מורביה ואוסטריה עד לסביבת מינכן בגרמניה. הרכבת עצרה שוב אחרי כשלוש יממות בתחנה קטנה ושמה "קאופרינג". כאשר ירדנו מהרכבת הסתבר כי בקרון שלנו בדרך נפטרו 2 אסירים, גם מקרונות אחרים הורדו גוויות.

* * *

6. קאופרינג

הוליכו אותנו דרך יער עד שהגענו אל מחנה קטן. היו שם צריפים לגמרי שונים ממה שהכרנו למשל בבירקנאו. באדמה נחפרה תעלה, רוחבה כמטר אחד, עומקה כחצי מטר ואורכה 15 או 20 מטרים. מעליה היו 2 משטחים מלוחות עץ מכוסים ניר-זפת, אשר יצרו את הקירות (המשופעים) וגם את הגג של הצריף. בקצה אחד של צריף חצי - תת-קרקעי זה היה חלון – שם גר "זקן הבלוק", "חדרו" היה מופרד על ידי שמיכות. בקצה השני הייתה דלת, ממנה הוליכו שלוש מדרגות אל תוך התעלה. בכל בלוק כזה גרו כ- 50 אסירים, כ- 25 שכבו בכל צד של התעלה, על קש שהיה פרוש על הקרקע. התעלה שימשה כפרוזדור ובעת ישיבה (כגון בזמן חלוקת הלחם) הרגליים היו בתעלה.

המחנה היה מוקף גדר תיל כפולה, שהייתה טעונה חשמל. כמעט כל בעלי התפקידים במחנה, שהיה חדש מאד, - זקני הבלוקים, קאפואים - היו אסירים ותיקים שהיו כבר שנים רבות במחנות ריכוז גרמניים. במסדר הראשון אמר לנו זקן המחנה – ארנולד, פושע גרמני לא-יהודי - שאנחנו נמצאים במחנה קאופרינג 4. יש 11 מחנות כאלו, השייכים למחנה דכאו, שבמרחק לא רב. בהמשך באו האיומים המקובלים בנוגע למשמעת, סדר וכד'. כדי להכניס אותנו מהר ככל האפשר למצב הרוח הנכון, תרגלנו זמן רב את הפקודות "כובעים – חבוש" ו- "כובעים – הסר", עד שעשינו את זה בקצב הנדרש וביחד. באחד המסדרים הראשונים חיפשו בעלי מקצוע – התייצבתי כחשמלאי, אחי רודי כנגר. הוא נשאר רק ימים מעטים בעבודה יחסית קלה זו, אשר לרוב גם התבצעה מתחת לגג – אחר כך הועבר ליחידת עבודה שהוצעה כל יום לעבודות בנין.

נשארתי בחשמלאות תקופה ממושכת יותר. מאחר ומנות המזון היו קטנות מאד, ניסה כל מי שרק יכל "להרוויח" משהו מן הצד. זמן-מה "ייצרתי" קופסאות פח קטנות מבסיסים של נורות חשמל שרופות, שמכרתי תמורת מנות לחם לאסירים "עשירים". אלו יכלו לשמור בקופסאות מן המרגרינה או מן הדבש המלאכותי שחולקו בערב ליום המחרת. "הכנסה" צדדית זו פסקה די מהר – לא היו מספיק קונים וכיוון שהמנות קטנו כל הזמן והרעב גדל בהתאם רבו הגניבות וכל אחד אכל את המזון המעט שקיבל מיד עם חלוקתו בערב.

אחר כך מצאתי דרך אחרת להשיג יותר אוכל. ברוח חזקה ובסערות לעתים קרובות נשברו עמודי החשמל הקטנים שהיו קבועים בצריפים. במקרים אלו אנחנו, החשמלאים, היינו רשאים לעזוב את המחנה כדי לכרות עץ ביער הסמוך ולעשות ממנו עמוד חשמל חדש. את זה ניצלתי: הלכתי, מצויד במשור וגרזן, אל שומר ה- אס-אס שבשער והודעתי: "אסיר מספר 115214 ליער להביא עמוד חשמל!" הוא רשם את ההודעה ביומן לפי כל הכללים, הלכתי וכרתתי עץ קטן, שבדיוק עוד יכולתי לשאת, הורדתי את ענפיו וקלפתי אותו. חזרתי למחנה: "115214 חזרה עם עמוד!" אחר כך ניסרתי את העץ וריסקתי אותו בבית המלאכה בעזרת הגרזן לגזירים. בערב, בחשכה, הבאתי את עצי ההסקה האלו אל זקני הצריפים – התשלום היה במנות לחם או מרק. במזון הנוסף הזה התחלקתי כמובן עם אחי ושני חברינו. כל העניין היה כמובן מסוכן – לו ה- אס-אס היו תופסים אותי הייתי נענש קשות.

יום אחד פוטרתי מעבודתי הנוחה יחסית כחשמלאי המחנה וגם אני יצאתי לעבוד בבנין. כמעט כל אסירי מחנות קאופרינג עבדו בהקמת אולמות ענקיים תת-קרקעיים, אשר היו עתידים לשמש מפעלי יצור למטוסים ונשק. שמרו עלינו אנשי ה- אס-אס, העבודה אורגנה ע"י ה- "ORGANISATION TODT", קבלני העבודה המעשית היו שתי פירמות: מול והולצמן. בתחילה עבדתי בכריתת עצים. כיוון שהייתי עדיין במצב גופני טוב יחסית וגם צעיר וגמיש, לעתים קרובות הוטל עלי לטפס על עץ לפני עצם הכריתה ולקשור למעלה קצה של חבל, בעזרתו אחר כך משכו את העץ הכרות בכיוון הרצוי. ואחר כך הייתי צריך, עם רבים אחרים, להרים את העץ על הכתפיים ולהביא אותו למקום שיועד לו.

בימים אחרים סידרו אותי לנשיאת מוטות של ברזל בניה או להזנת מערבול הבטון. עבודה אחרונה זו היא דוגמה בולטת במיוחד על הגסות והאלימות ששלטו במקומות עבודה אלו. קבוצה של 20 – 30 אסירים, בליווי קאפו ובשמירת איש אס-אס, הובאה אל מכונה ענקית כזו. כ- 30 מטרים לפני המערבל היו פסי רכבת ועליהם קרון משא עם שקי מלט בעלי משקל של 50 ק"ג. היינו צריכים לצור מעגל, אשר השיק למכונה ולקרון. לפקודה: "קדימה צעד, במעגל" התחלנו לסוב. אסיר שהגיע לקרון הועמס על גבו שק מלט, הוא המשיך ללכת עד למערבל. שם קרעו את השק והוא רוקן אותו מן הכתף לתוך משפך המכונה. ושוב אל הקרון, השק הבא בתור וחזור חלילה, במשך שעות רבות. הקאפו ישב באמצע המעגל והתבונן: כאשר אסיר כשל ונפל, הקאפו דחף אותו ברגליו הצידה כדי שלא יפריע להמשך הסדיר של העבודה. כאשר לא היו עוד מספיק אסירים כשירים לעבודה, הביאו אחרים. בערב היינו חייבים לשאת את הפצועים, חסרי ההכרה והמתים אתנו חזרה למחנה – כי המספר הרי היה מוכרח להתאים....

רק מעטים החזיקו מעמד בעבודה זו זמן מה. אחרי כמה ימים היה לי מזל: בגלל מזג האוויר החורפי האפל אתר הבניין היה מואר על ידי זרקורים. באחד הימים האור כבה ליד מערבול הבטון. הפקח מטעם ארגון "טודט" חיפש חשמלאי – ואני ענית. אחרי תיקון הזרקור כבר לא הייתי צריך לחזור לנשיאת מלט ונשארתי כחשמלאי באתר הבניה.

בתחילת דצמבר 1944 אחי רודי חלה ולא יצא לעבוד. אחרי כשלושה ימים חזרתי מהעבודה וזקן החדר ד"ר הנוש קפקה, רופא מפראג, שהיינו מיודדים אתו, אמר לי כי לדעתו אחי סובל משחפת דוהרת ולא יחיה עוד זמן רב. הוא נפטר באותו ערב בלי שהכרתו עוד שבה אליו. זה היה בערב שני של חנוכה. בן דוד שלנו, לאו, מת ללא מחלה נראית לעין כאשר נודע לו כי אחיו הגדול פליקס בעת ה- "סלקציה" באושוויץ התנדב ללכת עם הוריו. לאו כבר ידע כמובן כי הוריו ואחיו הומתו בתאי הגז והיה מלא רגשי אשם על כי הוא חי. הוא הודיע שהוא חולה, הפסיק לעבוד ולאכול ורק עוד התפלל...

בתקופה זו חלו יותר ויותר אסירים – בנוסף לחולשה הקבועה, הרעב, השלשול וכל מיני מחלות אחרות פרצה מגפת טיפוס הבהרות. היא הועברה על ידי כיני הבגדים הרבים, אשר בתנאים הקיימים אי אפשר היה להיפטר מהם. כל יום מתו אסירים רבים. זקני הצריפים הודיעו על מקרי המות רק יום או יומיים מאוחר יותר, כדי לקבל עוד מנות לחם ומרק גם עבור המתים. אחר כך הגויות הונחו לפני פתח הצריף משם "יחידת המתים" גררה אותם לקברות אחים מחוץ למחנה. תקופת מה גם אני עסקתי בעבודה זו. קאופרינג 4 הפך למחנה הסגר, ממנו לא יצאו עוד לעבודה. מיתר 10 מחנות קאופרינג הובאו אלינו כל האסירים החולים והבלתי כשירים לעבודה – ביניהם היו גם כמה חברים כגון זאב ש"ק ואחיו, אשר נפטר אחרי ימים ספורים. כמה שהיה ביכולתי עזרתי ל- "חדשים", אך לא יכולתי לעשות הרבה.

בערך במרץ 1945 היה ברור, כי הגרמנים יפסידו מלחמה זו בקרוב מאד – בשבילנו האסירים היה עכשיו חשוב כפליים לעבור את הזמן הנותר איכשהו, כדי לשרוד. שמועות על החזית המתקרבת רבו, מן המחנה שלנו ראינו את הכמויות האדירות של מטוסי כוחות הברית אשר – לא רחוק מאתנו – הפציצו את העיר מינכן והפכו אותה לתל חורבות ואפר. גם אולמות המפעלים שהקמנו הושמדו כליל.

חליתי בטיפוס בהרות ואיכשהו הבראתי, הייתי חלש מאד. ביום 24 לאפריל נערך מסדר, בו נאמר לנו כי המחנה הראשי שבדכאו כבר נמצא בירי הצלב האדום הבינלאומי ושאותנו ימסרו לארגון זה. כל אלו שמסוגלים ללכת, יובלו לשם, על האחרים להישאר בצריפיהם והם יובאו לשם ברכבת. מאחר וכבר נשמע רעש תותחי החזית המתקרבת כל הדבר נשמע סביר. על אף זאת מתוך ניסיונו המר עם נסיעות שאורגנו על ידי ה- אס-אס החלטתי יחד עם חברי דר' ה. קפקה, למרות מצבי הגופני הגרוע, להעדיף את הצעידה הרגלית. כך אולי בכל זאת היה סיכוי לברוח ביער, אם ה- אס-אס (כפי שחששנו) תרצה להרוג אותנו.

7. צעדת המוות והשחרור

התחלנו ללכת, כאשר תמכנו זה בזה. בתחילה אלו, שלא יכלו להמשיך הוכו, יותר מאוחר שמענו את היריות, בהן הרגו את המאחרים. לקראת ערב תמיד הובילו אותנו לצד הדרך, לשדה או אחו. שם, בשלג הנמס ובמים בילינו את הלילות. אוכל לא חולק כלל, במקום לשתות אכלנו שלג... לפני היציאה "ארגנתי" לי כמה תפוחי אדמה, אשר נשאתי אתי במין תרמיל צד שעשיתי מבד וחוט חשמל. בערב הראשון שמתתי את האוצר הזה מתחת לראשי וכרכתי את החוט סביב הצוואר. לעתים קרובות מיששתי כדי להיות בטוח שתפוחי האדמה עדיין אצלי. כאשר קמתי בבוקר ראיתי, כי מישוה הצליח לגנוב את כל התפודים מתחת לראשי מבלי להסיר את החוט שעל צווארי. בימים הבאים רק עוד לעסתי מדי פעם גבעול-עשב שהציץ מן השלג או חלוק נחל. הייתה בכך אשליה של אוכל.

אחרי ששה ימים הגענו לשער המחנה הראשי של דכאו – אך לא היה שם זכר לצלב האדום. ה- אס-אס השתמשו ברמייה זו, כדי שבדרך נהיה יותר צייתנים. אחרי המתנה ארוכה הסתבר שלא יכניסו אותנו למחנה, מחוסר מקום שם. המשכנו עד אל מחנה קטן בשם ALLACH. שם הוכנסנו ונפלנו, עיפים עד מות, על גופיהם של אסירים שהובאו לצריף זה לפנינו. כאשר עלה השחר ראינו דרך חריצים בקירות כי השומרים עזבו את מגדלי השמירה – ה- אס-אס ברחו. קרוב מאד אלינו נשמע ירי כבד מכלי נשק שונים. ידידי ה. קפקה ואני חששנו מבהלה בצריף, אם יפגע פגז והחלטנו לחפש מחסה בחוץ. המקום היחידי שהיה קצת יותר עמוק הייתה המחראה, בה מצאנו מקלט מפני הפגזים החולפים מעלינו מכיוונים שונים, טבולים עד הצוואר. מצד אחד ירו הגרמנים, מן הצד השני (זה נודע לנו יותר מאוחר) האמריקאים. אחרי זמן מה הירי נחלש וראינו טנק בצבע זית מתקרב אלינו על שפת היער. מאחר והטנקים הגרמניים היו אפורים, היה ברור כי אלא הם המשחררים שלנו. לתאר את מחשבותיי ורגשותיי ברגע ההוא – בלתי אפשרי. "אני חפשי, שרדתי, הנאצים ברחו..." היה מעורבב בזיכרונות על כל אלו אשר לא זכו לחיות עד רגע זה. היה זה ביום 1. במאי 1945.

אחרי היחידות הלוחמות של צבא ארה"ב הגיעה יחידת חיל הרפואה, מורכבת רובה ככולה מחיילים שחורים. חיטאו אותנו, עברנו בדיקות רפואיות וצוידנו בכביסה ובגדים חדשים, נקיים (ממחסי ה- אס-אס). ביליתי ימים ספורים בבית חולים שדה של צבא ארה"ב עד שכוחותיי התחילו לחזור אלי. בינתיים התארגנו קבוצות שונות של אסירים משוחררים על פי ארצות מוצאם והוחל בהכנת רשימות – מי רוצה להגיע לאן. כמובן היה ברור, כי עלי לעלות לארץ ישראל, אך רציתי קודם עוד להיות בפראג. אמנם גורלם של כמעט כל קרובי, חברי וחברותי מתנועת הנוער היה ידוע לי, קיוויתי בכל זאת שכמה מהם ניצלו ונקודת המפגש הטבעית הייתה פראג. כך נסעתי עם אסירים משוחררים רבים – רובם לא יהודים – בשיירת משאיות אמריקאיות של הצבא הצ'כוסלובקי לעיר פלזן (PLZEN), שם הגעתי ביום 25. במאי 1945. משם נסעתי ברכבת משא לפראג – הרכבות עוד לא נסעו כתקנם.

* * *

8. חזרה בפראג

מכל קרובי המשפחה שלי פגשתי רק את אחיה של סבתא, דר' ברטהולד וייטלס בן ה-73, אשר שרד בגטו טרזין – הוא היה שם מוגן מפני טרנספורטים מזרחה מפאת היותו חוקר מוכר. הוא סרב להכיר בעובדת מותם של כל כך רבים מקרוביו ומכריו. "גם אחרי מלחמת העולם הראשונה חזרו רבים רק אחרי שנים רבות מן השבי הרוסי – כל קרובינו חיים אי-שם וישונו" אמר. (אחרי מאמצים הצליח להגר לארה"ב, שם חי עוד מספר שנים אצל אחייניתו).

מעשרות בני משפחות ליבן וייטלס (משפחת סבתא), אתם גדלתי בפראג, שרדו באירופה שלושה: אותו אח של סבתא, כלתו של בן דוד של אבא ואני. ורק שלושה הגרו בזמן, לפני ההשמדה: אחי אברהם ושני בנים של בן דוד אחר של אבא.

בימי החופש הראשונים שלי העסיקו אותי בעיקר שני נושאים: הראשון היה, להיוודע מי מקרובי, חברי וחברותי שרד. השני היה אוכל. לא רק הרעב הפיזי, כי אם גם הפסיכולוגי היה אחרי השנים שעברו גדול

מאד. זה הביא לכך, שלעתים אכלתי במסעדה ארוחה שלמה ואחר כך אמרתי למלצר: "הכול עוד פעם בבקשה". וכאשר הייתי מוזמן אצל מכירים – היו כאלו שחזרו לפני והיו כבר בעלי דירה ומשק בית – אכלתי לפני זה במסעדה כדי לא להגיע לשם רעב מדי ולאכול ממזונם יותר מדי – בזמנים ההם לאיש לא היו עודפים.

בשניים או שלושה השבועות הראשונים גרתי עם מכירים, משפחת לאושר. האישה הייתה במשך שנה מורתי וגם הכירה את הורי היטב. התמזל לה לשרוד כל הזמן בגטו טרזין עם בעלה ובתה הקטנה. ביוני 1945 – ואני עוד רזה מאד – פגשתי ברחוב לא-יהודי שהכיר את הורי, פרשמיסל פיטר. עוד לפני הטרנספורטים מפראג הוא הסתכן וביקר אצל משפחות יהודיות – ביניהן גם שלנו – כדי לעזור להן במזון ובדרכים אחרות. (יותר מאוחר נודע לי, כי הוא גם החביא ילדים יהודיים בשני מעונות ילדים שניהל, אך לפני שילוחם הורי הילדים הוציאו אותם שוב מהמעונות, כי לא רצו להיפרד מהם...). בחדשים מאי ויוני 1945 פ. פיטר הפקיע ארבעה ארמונות שלפנים היו של גרמנים וסידר שם בתי הבראה לילדים יהודיים, אשר הביא מגטו טרזין המשוחרר. הוא הציע לי לבוא לאחד המעונות האלו ולהיות שם מדריך לקבוצת ילדים – ותוך כדי זה גם להבריא בעצמי. קיבלתי את הצעתו ונשארתי שם כמה שבועות. במשך הזמן התעוררו חילוקי דעות בין המדריכים (הגויים) האחרים לביני: הם חינוכו בכיוון פטרויטיזם צ'כי, אני בכיוון ארץ ישראל וציונות. מאחר ולא יכולתי להתגבר על הקו שלהם, עזבתי את המקום. (יותר מאוחר, בסתיו 1945, פיטר שיכן במעונות אלו ילדים בני גרמנים סודטיים, לפני שגורשו עם משפחותיהם לגרמניה. על כך צ'כים רבים שנואו אותו).

אחר כך עבדתי במפעל קטן לייצור לוחות חשמל בפראג וגרתי יחד עם חברי קארל זיסמן, אשר גם חזר ממחנה ריכוז, בדירה, אשר שכרנו ביחד עם גב' הנקה הלר ובתה. הנקה הייתה אלמנתו של דר' אוטו הלר, שפגשתי באושוויץ – הוא לא שרד. בזמן ההוא התחילו להיות פעילים שליחי תנועות הנוער מארץ ישראל, אשר השתדלו להפעיל שוב את התנועות באירופה ולשכנע את הנוער והילדים ששרדו לעלות לארץ. בסלובקיה שרדו הרבה יותר ילדים ונוער יהודיים מאשר בבוהמיה ובמורביה ולכן תנועות הנוער התארגנו שם יותר מהר והיו יותר חזקות. שוכנעתי לעבור לברטיסלאבה כדי לנהל שם הכשרה צעירה ("מי-הא" בקיצור) של תנועת, מכבי הצעיר. בית זה נוסד בקיץ 1945, כאשר הגיעו הילדים הראשונים. הייתה שם כבר מנהלת, חוה, שהייתי מיועד לעבוד איתה. כך נסעתי לסלובקיה, שם התחלתי את פעילותי בחודש פברואר 1946.

* * *

9. סלובקיה

ה- "מי-הא" הייתה ממוקמת בוילה שהייתה בעבר של יהודים, היה שייך אליה גם גן. היו שם מיטות ברזל, שמיכות, סדינים וכו' מעודפי צבא ארה"ב, תרומות של ארגוני עזרה. מצב המזון אז עוד לא היה מן הטובים, אך איש לא היה רעב. גם בזאת עזרו ארגונים שונים. הילדים לא היו באותו גיל – היו ביניהם בני 6 או 7 ועד לנוער בני 16 או 17. שנינו, חוה ואני, דאגנו לכל צרכי הילדים – ניקיון אישי, בידור ותרבות, לימודים וכל יתר השטחים. חלק מהילדים הגיע אלינו ממקומות מחבוא ביערות ומנזרים וממחנות ריכוז והיו מוזנחים מאד. היינו צריכים להסביר להם, למה אסור לגנוב ושאינן צורך להחביא לחם מתחת לכרית – כי אחרי ארוחה זו תהיה עוד אחת... וגם לימדנו אותם, ידיעת ארץ ישראל, עברית, תולדות עם ישראל. לשנינו לא הייתה השכלה קודמת לפעילות חינוכית זו, אך אולי העובדה, ששנינו היינו עוד צעירים מאד ועברנו את השנים האחרונות באותם תנאים כמו חניכינו, איפשר לנו להדהות עמם ביתר קלות. במשך הזמן אוכלוסיית החניכים של ה- "מי-הא" התחלפה כמה פעמים, כי קבוצות ילדים נשלחו לארץ ישראל ואחרים באו במקומם.

זמן קצר אחרי שהגעתי לברטיסלאבה התאהבנו והתחתנו. כמובן רצינו לעלות כמה שמהר לארץ ולהצטרף לקיבוץ, אך בתנועה לא מצאו לנו מחליפים ונסיעתנו נדחתה שוב ושוב. אחרי כשנה בברטיסלאבה הנהלת התנועה שלחה אותי לנהל "מי-הא" אחרת בעיר ז'ילינה ויכולנו להיפגש רק לפעמים. יותר מאוחר גם חוה הגיעה לשם.

בשנת 1947 האחריות לשני המוסדות נמסרה לחברי תנועה אחרים ואנחנו עבדנו בהנהלה הארצית בברטיסלאבה. זה היה כרוך בנסיעות רבות בכל צ'כוסלובקיה – אחרי מלחמת העולם היו 2 או 3 ילדים

בעיירה אחת, 4 או 12 באחרת. ואנחנו רצינו לארגן כמה שיותר כדי לשכנע אותם לעלות לישראל, אשר זה עתה קמה.
בפברואר 1948 נולד לנו בן, אלי. וסוף סוף בתחילת 1949 הורשינו לעזוב את צ'כוסלובקיה סופית.

* * *

10. ישראל

הגענו לחיפה באנייה ב- 5. במאי. עוד לפני עלייתנו התכתבנו עם קבוץ כפר המכבי ונקבע שנצטרף. צבי בטשה, חבר הקיבוץ אשר לפניו היה שליח התנועה בצ'כוסלובקיה, בא לקחת אותנו מן הנמל ואחרי כיבוד קל נסענו באוטובוס לכפר המכבי. הפתעתנו הראשונה בישראל היה הירק הרב – בדמיונו חשבנו על הארץ הרבה יותר כמדבר עם חולות. יותר מאוחר, כשהגענו לדרום המדינה, חוינו כמובן גם מדבר. חברינו הקרובים וגם אחותה של חוה, אשר עלו קצת לפנינו, קיבלו אותנו כמובן בכל האהבה והידידות – אך קבלת הפנים מטעם הקיבוץ לא הייתה לבבית מאד. על אף שמזמן סוכם שנגיע, לא הוכן לנו דיוור ובשבועיים הראשונות גרנו – עם התינוק בן השנה – ב-"ליפט" (ארגז להובלת רהיטים) שצויד בדלת וחלון. דייריו הקבועים של חדר זה היו בחופשה. אחר כך קיבלנו חדר בצריף-עץ. לבנו ולילדי עולים אחרים לא הוכנו מקומות בבתי הילדים וכך נשארנו זמן רב יחסית עם הוריהם, בתנאים פרימיטיביים מאד. אחר כך הסתבר, שאף חברת קיבוץ לא הייתה מוכנה לקבל ילדים אלו. לבסוף נקבע לילדים אלו חדר מגורים, שלא היה מצויד כראוי וחוה טיפלה שם בקבוצת הילדים שהיו בגילים שונים – כמובן בלי שקיבלה כל הדרכה לתפקיד זה.

אני עבדתי בענפי משק שונים – בבניין, בנגריה, כחשמלאי ולפעמים גם בכרם, ברפת או בבריכות הדגים. ככלל שבעתי נחת מחיים אלו, אך לחוה היה הרבה יותר קשה. לא גופנית, היינו רגילים לחיים קשים ומוכנים לכך – אך חיי התרבות והחברה המפורסמים שציפינו להם היו בקיבוץ זה לאכזבה מיוחדת. וחינוך הילדים היה ברמה נמוכה בהרבה מזו שציפינו לה.

חוה הייתה בהריון. חברת הקיבוץ שהייתה ממונה על הטיפול בעולים החדשים הגיבה לידיעה זו בקריאה: "אוי ואבוי" – לא בדיוק מעודד לאידיאליסטים צעירים. בנובמבר 1949 נולדה בתנו נורית. עם הזמן אי-שביעות הרצון של חוה עם התנאים בכפר המכבי ובמיוחד עם חינוך הילדים הלכה וגברה. התווכחנו שנה תמימה על שאלת עזיבתנו את הקיבוץ. לבסוף נכנעתי – ראיתי, כי חוה תהיה שם אומללה תמיד. בסתיו שנת 1951 עזבנו את כפר המכבי ועברנו לגור בקרית טבעון.

ההתחלה שם הייתה קשה מבחינה כלכלית. היו לנו רק קצת לבנים, בגדים ומעט ספרים שהבאנו מצ'כוסלובקיה – וארבע מיטות ברזל שהקיבוץ קיבל עבורנו כעולים חדשים ושהותר לנו לקחת עמנו. בשנת 1953 פרצה בישראל מגפת שיתוק ילדים (זה היה עוד לפני המצאת תרכיב סאלק) ובנו אלי חלה. אחרי זמן קשה ביותר, שבחלקו הוא שכב בתוך "ריאות ברזל" בבית חולים, כאשר חוה נמצאת אתו כמעט כל הזמן, יכולנו להעביר אותו למוסד לילדים מוגבלים. אך ריאותיו ניזוקו קשות מהמחלה. הוא נפטר בדצמבר 1953.

בנובמבר 1954 נולדה בתנו השנייה ליאורה. חוה באותה תקופה למדה אצל קרמיקאית ומאז היא עוסקת באומנות זו, ביצירה עצמית וגם בהוראה.

עשר שנים עבדתי כמכונאי במפעלים לעיבוד עץ וגם בעיצוב צעצועים מעץ בבית חרושת של קיבוץ אלונים ליד קרית טבעון. כאשר המפעל נסגר מצאתי עבודה בבית חרושת קטן למכאניקה עדינה. כעבור כ- 8 שנים התחלתי בעבודה יותר מעניינת כמתכנן מכני במפעל חדש לפיתוח וייצור של מכשירים לפיזיקה ולמכונות רפואיות. בהגיעי לגיל 65 (גיל הפרישה המקובל) נשאלתי, אם ברצוני להמשיך. הסכמתי ומאז אני עובד 5–6 שעות ביום.

שתי בנותינו נישאו אחרי שרותם הצבאי והיום אנחנו סבים לנכד שסיים את שירותו הצבאי וארבע נכדות מהן שתיים גם הן כבר אחרי שירותן בצה"ל.

* * *

מרדכי מ. לבני (ליבן)
קרית טבעון, מרץ 2000

* הערה (נוספה ביולי 2010):

קיבלתי מידע (חדש עבורי) מאתר הזיכרון של מחנה הריכוז דכאו. הדו"ח משם כולל מסמך לפיו סלומון ליבן עבר "סלקציה" ונמצא בלתי כשיר לעבודה; הוא נשלח עם קבוצת אסירים נוספים (כשבועיים יותר מוקדם מתאריך המות המוזכר למעלה) לטירה הארטהיים שבאוסטריה. שם הומתו עוד ביום הגעתם בתא גז. הארטהיים היה מרכז המתת "אותנזיה" נאצי בו נרצחו אנשים חולי נפש, בלתי כשירים וכאלו שהיו בלתי נוחים למשטר, גם גרמנים.